

KICHIK MAKTAB DAVRIDA BOLALARNING SHAKLLANISHI

To'rayeva Madina Mirzo qizi

Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 1-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik, jismoniy, aqliy va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari yoritilgan. Ushbu davrda bolaning shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, ta'lim va tarbiyaning ahamiyati hamda oila va maktabning o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish jarayonlari, motivatsiya va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanish masalalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, bola shaxsi, psixologik rivojlanish, ta'lim, tarbiya, bilish jarayonlari, motivatsiya, ijtimoiylashuv, oila, maktab.

KIRISH

Kichik maktab davri bolaning hayotidagi muhim rivojlanish bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davr odatda 6–7 yoshdan 10–11 yoshgacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi. Aynan shu davrda bola yangi ijtimoiy mavqega ega bo'lib, o'quvchi sifatida ta'lim jarayoniga kirib keladi. Bu esa uning hayot tarzida, faoliyatida va psixologik rivojlanishida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Maktabga qadam qo'yish bilan bolaning asosiy faoliyati o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tadi. O'quv faoliyati bolaning bilim olish, fikrlash va dunyoqarashini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu davrda bola intizomga rioya qilish, topshiriqlarni bajarish va mas'uliyatni his etishni o'rganadi. O'quv faoliyatining muvaffaqiyatli tashkil etilishi bolaning kelgusidagi rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshida bilish jarayonlari faol rivojlanadi. Diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur kabi psixik jarayonlar takomillashib boradi. Dastlab bolalar ko'proq ixtiyorsiz diqqatga ega bo'lsalar, ta'lim jarayonida ixtiyoriy diqqat shakllanadi. O'quvchi ma'lum vaqt davomida o'z e'tiborini bir faoliyatga qaratishni o'rganadi. Bu esa bilimlarni samarali o'zlashtirish imkonini beradi.

Xotira jarayoni ham ushbu davrda sezilarli rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar dastlab materiallarni mexanik tarzda eslab qolishga moyil bo'ladilar. Ta'lim jarayonida esa ular ma'noli eslab qolish usullarini o'zlashtira boshlaydilar. Bu esa bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish va uzoq muddat saqlashga yordam beradi. Tafakkurning rivojlanishi kichik maktab davrining muhim xususiyatlaridan biridir. Bolalar atrofda voqea-hodisalarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirishga o'rganadilar. Ularning fikrlash faoliyati asta-sekin konkret obrazli tafakkurdan mantiqiy tafakkurga tomon rivojlanadi. O'qituvchining to'g'ri pedagogik

yondashuvi bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Kichik maktab yoshida bolaning hissiy-irodaviy sohasi ham shakllanib boradi. Ular o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishni, qoidalarga amal qilishni va maqsad sari intilishni o'rganadilar. Shu bilan birga, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan sezgirlik kuchayadi. O'qituvchi va ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Shaxs sifatlarining rivojlanishi ham aynan shu davrda faol kechadi. Mas'uliyat, mehnatsevarlik, intizomlilik va mustaqillik kabi fazilatlar asta-sekin shakllanadi. Bolalar kattalarning bahosiga katta ahamiyat beradilar va ularga taqlid qilishga moyil bo'ladilar. Shu sababli pedagog va ota-onalar o'z xulq-atvori bilan ijobiy namuna bo'lishlari zarur.

Ijtimoiy rivojlanish jarayonida tengdoshlar bilan muloqotning ahamiyati ortadi. Sinf jamoasi bolaning ijtimoiylashuvi uchun muhim muhit hisoblanadi. O'quvchilar o'zaro hamkorlik qilish, do'stlashish, bir-birini tushunish va jamoa qoidalariga rioya qilishni o'rganadilar. Bu esa ularda kommunikativ ko'nikmalarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Oilaviy muhit kichik maktab yoshidagi bolaning shakllanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Ota-onalarning mehribonligi, e'tibori va ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishi bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradi. Oilada sog'lom psixologik muhitning mavjudligi bolada xavfsizlik hissini shakllantiradi va uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Maktab va oila hamkorligi kichik maktab yoshidagi bolalarning barkamol rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar va ota-onalar o'zaro hamkorlikda ishlagan taqdirda bolaning qobiliyatlarini rivojlantirish, qiyinchiliklarini bartaraf etish va ijobiy sifatlarini mustahkamlash imkoniyati kengayadi. Maktab psixologining faoliyati ham ushbu davrda muhim o'rin tutadi. Psixolog bolalarning maktabga moslashuv jarayonini kuzatadi, psixologik diagnostika ishlari olib boradi va zarurat tug'ilganda korreksion hamda rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etadi. Bu esa bolalarning psixologik salomatligini ta'minlashga yordam beradi.

Kichik maktab davrida shakllangan bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlar keyingi rivojlanish bosqichlari uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli ushbu davrda ta'lim va tarbiya jarayoniga alohida e'tibor qaratish zarur. Ma'lumki, har qanday insonning o'sishi, rivojlanishi va shakllanishi ta'lim-tarbiya jarayonisiz amalga oshmaydi. Aqliy taraqqiyot va ta'lim-tarbiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq faoliyatdir. Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish bugungi kunning muhim talablaridan biri bo'lib, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, o'quv dasturlarini takomillashtirish hamda muammoli darslarni tashkil etish ta'lim sifatini oshirishga qaratilgandir. Ta'lim jarayonida o'quvchi faollik ko'rsatmasa, amalga oshirilayotgan tadbirlar kutilgan natijani bermaydi. Shu bois o'quvchilarni mustaqil ishlashga

o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida ular maktab o'quvchilariga qo'yiladigan turli talablar bilan tanishadilar va fanlarni o'zlashtirish uchun psixologik jihatdan tayyorlanadilar. Ularning psixikasida bilim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar asta-sekin rivojlanib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. O'quv faoliyati bolada nutq, tafakkur va qobiliyatlarning rivojlanishi uchun yangi sharoit yaratadi. Maktabga kelgach, bola o'z atrofida bilim bilan psixologik jihatdan yangi munosabatlar tizimiga o'tadi. U hayotining tubdan o'zgarayotganini, yangi majburiyatlar va o'quv faoliyati talablariga bo'ysunishi, har kuni maktabga borishi zarurligini his eta boshlaydi.

Oila a'zolarining bolaning o'quv faoliyatidagi yutuqlari bilan qiziqishi, uni nazorat qilishi hamda unga bo'lgan munosabatning o'zgarishi uning ijtimoiy mavqei o'zgarganligini his etishiga sabab bo'ladi. Ta'lim jarayonidagi barcha imkoniyatlar orqali o'quvchilarning bilimlar egallash ko'lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyatlari rivojlanadi. Tafakkurning faolligi va mustaqilligi ortib, aqliy imkoniyatlarni ishga solish ehtiyoji yuzaga keladi. Bola maktabga qadam qo'yishi bilan unga bo'lgan munosabat va talablar o'zgaradi. Bu esa uning aqliy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar va sharoitlar yaratadi. Shu sababli oila va maktab ta'lim tizimi zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk, axloqli va odobli insonlar qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. O'quvchilar shaxsini shakllantirish ishlarini samarali yo'lga qo'yish uchun, avvalo, ularning xarakter xususiyatlari qanchalik shakllanganligini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Har bir o'quvchining axloqiy tushunchalarni qanday o'zlashtirganini aniqlamasdan turib, ular bilan individual ishlash mumkin emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ishonuvchan va tashqi ta'sirlarga beriluvchan bo'ladilar. Buyuk allomalar ta'kidlaganidek, insonning fe'l-atvori ko'proq hayotining dastlabki yillarida shakllanadi va shu davrda paydo bo'lgan sifatlar uning ikkinchi tabiatiga aylanadi. Shu bois bolalarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni beqiyosdir. Mazkur davrda o'qituvchining har bir so'zi va harakati o'quvchi uchun haqiqat mezoni vazifasini bajaradi. Chunki o'quvchilar o'qituvchilarga qattiq ishonadilar, ularning fikr va mulohazalariga quloq soladilar hamda talablariga amal qilishga intiladilar. Shu sababli o'qituvchi o'quvchilarning ma'naviy olamiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, ularda ezgu his-tuyg'ularni shakllantirishi va boshqalarga yordam berish kabi fazilatlarni rivojlantirishi lozim.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda axloqiy sifatlarni rivojlantirishda ularning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. O'quvchilarning psixologik xususiyatlari turlicha bo'lganligi sababli, bir o'quvchiga samarali ta'sir ko'rsatgan tarbiyaviy vosita boshqasida kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu bois

tarbiyaviy tadbirlarni individual yondashuv asosida tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim jarayonida har bir o'quvchining psixik dunyosiga oqilona yo'l topish muvaffaqiyat garovidir. Bolalarning hayoti va faoliyatini shunday tashkil etish kerakki, bunda ularda shakllangan ijobiy sifatlar yanada boyib va mustahkamlanib borsin. Psixologlarning ta'kidlashicha, dastlab ayrim fakt va hodisalarga nisbatan qiziqish paydo bo'ladi. O'qish faoliyatida kichik yoshdagi o'quvchilarning aqliy jarayonlari bilishga bo'lgan qiziqishlar bilan faollashadi. Qiziqish esa o'quvchilarning aqliy faoliyatini yanada rivojlantiradi. I–II sinf o'quvchilari deyarli barcha narsaga qiziqish bilan munosabatda bo'ladilar. Ularni ko'proq “Bu nima?” degan savol qiziqitirsa, keyinchalik “Nima sababdan?” va “Qanday qilib?” kabi savollar muhim ahamiyat kasb etadi. O'qish malakasining rivojlanishi bilan kitob mutolaasiga qiziqish ham ortib boradi.

Ta'lim jarayonida bir xillik va uzoq davom etadigan faoliyat o'quvchini toliqtirishi, uning faolligini pasaytirishi hamda qiziqishlarining so'nishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli o'qituvchi darslarni qiziqarli va rang-barang tashkil etishi lozim. O'quvchilarning qiziqishlari kattalarning e'tiborida bo'lishi zarur. Ularning ijobiy qiziqishlari rag'batlantirilishi va qo'llab-quvvatlanishi kerak. O'qituvchi o'quvchi uchun eng yaxshi ideal hisoblanadi. Mazmunli va keng qiziqishlar bilan yashovchi o'qituvchi o'quvchilarda ham yuksak ma'naviy qiziqishlar hamda aqliy rivojlanishni shakllantiradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishning rivojlanishi ta'limning qanday tashkil etilishiga bevosita bog'liq. Shu sababli o'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarida qiziqishlarning rivojlanish qonuniyatlarini yaxshi bilishi kerak.

O'quvchilarning aqliy rivojlanishini baholashda faqat bilim hajmiga emas, balki ularning mustaqil fikrlashi, xulosa chiqara olishi, bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llay olishi kabi jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim. O'quvchining aqliy rivojlanish darajasi tafakkur jarayonlarining rivojlanganligi, muhim belgilarni ajrata olishi va nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay bilishi bilan belgilanadi. I–III sinf o'quvchilarida axloqiy tushunchalarni shakllantirish uchun har bir tushunchaning muhim belgilarini ajratish, umumlashtirish va ikkinchi darajali belgilarni farqlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy rivojlanishidagi psixologik xususiyatlarni o'rganishdan maqsad ta'lim-tarbiya jarayonida o'zlashtirishga to'sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash va ularni bartaraf etishdan iboratdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab davri bolaning intellektual, emotsional, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bilish

jarayonlari, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy munosabatlar faol shakllanadi. Oila, maktab va psixologlarning hamkorligi bolalarning barkamol rivojlanishi, ta'limga muvaffaqiyatli moslashuvi hamda sog'lom shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2018.
4. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi. – Toshkent, 2021.
5. Shoumarov G'.B. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
6. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 2017.
7. Elkonin D.B. Detskaya psixologiya. – Moskva, 2018.
8. Muxina V.S. Vozrastnaya psixologiya. – Moskva: Akademiya, 2019.
9. Bojovich L.I. Lichnost i yeye formirovaniye v detskom vozraste. – Moskva, 2016.
10. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.